

**«ГІСТАРЫЧНЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ» –
ДАСЯГНЕННЕ БЕЛАРУСКАЙ І СЛАВЯНСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ**

(Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–37 / А. М. Булыка [і інш.]; рэд.

А. М. Булыка, А. І. Жураўскі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017)

Тамара Трафімовіч

*доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускага і рускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка*

(Мінск, Рэспубліка Беларусь)

e-mail: t.trof@mail.ru

ORCID: 0000-0003-0408-1867

У 2017 годзе ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі была завершана работа над фундаментальным «Гістарычным слоўнікам беларускай мовы». 37 выпускаў гэтага ўнікальнага лексікаграфічнага даведніка, які выдаваўся ў 1982–2017 гг., максімальна поўна адлюстравалі стан, склад і якасць лексічнай сістэмы беларускай мовы XIV–XVIII стст.

Неабходнасць падрыхтоўкі такога слоўніка ўсведамлялася мовазнаўцамі яшчэ ў 20-я гады XX ст. Планамерная работа па яго ўкладанні пачалася ў самым пачатку 1960-х гадоў (пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта АН БССР А. Жураўскага, працягвалася пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта НАН Беларусі А. Булыкі) і была абумоўлена неабходнасцю актывізацыі даследаванняў у галіне беларускага дыяхранічнага мовазнаўства, развіцця тэорыі і практыкі беларускай лексікаграфіі, важнасцю комплекснага лінгвістычнага вывучэння старабеларускай пісьмовай спадчыны.

У якасці крыніц слоўніка выступілі беларускія рукапісныя і друкаваныя помнікі дзелавага, свецка-мастацкага, рэлігійнага зместу, а таксама змешчаныя ў выдадзеных у XIX – першай трэці XX ст. шматтомных зборах археаграфічных камісій юрыдычныя дакументы (прывілеі, завяшчання, судовыя рашэнні, пацвярджэнні і пад.) і інш.

Агульная колькасць слоў, што атрымалі лексікаграфічную апрацоўку ў слоўніку, – звыш 75 тысяч. У кожным выпуску слоўніка іх прадстаўлена прыблізна 1500–2000. Акрамя таго, першы выпуск змяшчае ўводны артыкул ініцыятара падрыхтоўкі слоўніка і галоўнага рэдактара выпускаў 1–14 А. Жураўскага, у якім дадзена агульная характарыстыка слоўніка, абгрунтаваны яго храналагічныя межы і выбар крыніц, пры гэтым асабліва ўвага звернута на размежаванне беларускіх і царкоўнаславянскіх помнікаў (варта ўлічваць колькасныя падлікі паказчыкаў гэтых моў на ўзроўні фанетыкі, граматыкі, лексікі ў разглядаемых тэкстах), беларускіх і ўкраінскіх (важным з’яўляецца тэрытарыяльны крытэрыі); вызначаны спосабы размежавання графічных, арфаграфічных, фанетычных, словаўтваральных і марфалагічных варыянтаў; прапанавана структура слоўнікавага артыкула, спосабы тлумачэння слоў, супастаўляльныя і адсылачныя паметы; спіс крыніц слоўніка з пазначэннем месца іх захоўвання (ГСБМ, 1, с. 3–49). Апошні, 37-мы выпуск

© Трафімовіч Т., 2019

уклучае Дадатак, дзе разгледжана значэнне слоў, якія па розных прычынах не трапілі ў папярэднія выпускі

слоўніка (ГСБМ, 37, с. 403–415).

У структуру слоўнікавых артыкулаў кожнага выпуску ўваходзіць:

загаловачнае слова, якое падаецца ва ўніфікаванай графіка-арфаграфічнай абалонцы (у якасці загаловачных выступаюць словы самастойных і службовых часцін мовы; анамастычны матэрыял не разглядаецца, паколькі патрабуе іншых падыходаў да свайго лексікаграфавання; не ўключаны запазычанні, не асвоеныя старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовай);

яго **граматычная характарыстыка** (указваецца часцінамоўная прыналежнасць, паказальныя граматычныя паметы (зб. – зборны назоўнік, зв. – зваротны дзеяслоў, *шматкр.* – шматкратны дзеяслоў і інш.);

тлумачэнне значэння слова (праз падбор сіноніма з сучаснай беларускай мовы: **Свадьба, свадба наз.** *Вяселле ...* (ГСБМ, 31, с. 71); апісальным шляхам, калі гутарка ішла пра прадметы, рэаліі, якія выйшлі з ужытку ў пазнейшы час: **Серебшизна, серебчизна, серебчызна, серебшызна, серепшизна, серепшызна, серэбшизна, серэбшызна наз.** *Пада так, які плацілі серабром ...* (ГСБМ, 31, с. 229); праз спасылкі на адпаведныя зыходныя формы: **Чотный прым.** *Тое, што і цотовый ...* (ГСБМ, 37, с. 9); **Рыбачокъ наз., памянш.** *ад рыбаць ...* (ГСБМ, 31, с. 9); **Шлямный прым.** *ад шляма ...* (ГСБМ, 37, с. 149); **Шматъе наз., зб.** *ад шмать у 3 знач.* (ГСБМ, 37, с. 160) і інш.);

ілюстрацыйны матэрыял (сведчыць аб рэпрэзентацыі слова ў тэкстах рознай жанрава-стылявой і храналагічнай прыналежнасці, прыводзіцца з захаваннем важнейшых графіка-арфаграфічных асаблівасцей апрацаваных крыніц і суправаджаецца пашпартызацияй: **Фора наз.** *Плата фурману за перавозку грузаў.* онъ нанялъ его зъ Слудька на три кони везти товаръ свой до Берестья и мель дей ему дать по польтрети копы форы на каждый конь (АВК, XXVIII, 22, 1589) (ГСБМ, 36, с. 7).

У слоўніку паказаны пераносныя значэнні слоў, усе значэнні полісемантаў (**Садити, садить дзеясл.** **1.** *Прапаноўваць сесці, заняць месца ... 2.* *Размяшчаць; пасяляць ... 3.* *Сеяць, разводзіць, закопваць у зямлю саджанцы раслін, клубні і пад. з мэтай іх вырошчвання ... 4.* *Прызначаць на пасаду ... 5.* *Знявольваць, пазбаўляць волі ... 6.* *Засноўваць, грунтаваць ... 7.* *Гасіць (пра вапну)* (ГСБМ, 31, с. 32–33); асобна вылучаны словы-аманімы (**Рэчь I гл.** *речь I ... Рэчь II гл.* *речь II ...* (ГСБМ, 31, с. 24)), устойлівыя выразы з рознай ступенню семантычнай злітнасці кампанентаў (◇ *Сало вепровое (гусиное, орлее, почочное, рыбье, свиное) – віды тлушчавых прадуктаў*) (ГСБМ, 31, с. 43).

Слоўнік вызначаецца высокай лексікаграфічнай апрацоўкай фактычнага матэрыялу, хоць, зразумела, перад яго складальнікамі стаялі нялёгкая задачы ў выбары загаловачнага слова з наяўных яго варыянтаў, вылучэнні фразеалагізмаў і лексікалізаваных спалучэнняў, акрэсліванні семантыкі кожнай лексічнай адзінкі, размеркаванні значэнняў унутры слоўнікавага артыкула.

«Гістарычны слоўнік беларускай мовы» і матэрыялы яго картатэкі, якая налічвае звыш 1 мільёна 60 тысяч картак, маюць неаспрэчную навуковую, практычную, сацыяльную вартасць.

Найперш яны шырока выкарыстоўваюцца пры стварэнні прац (манаграфій, дысертацый, навуковых артыкулаў), прысвечаных фарміраванню, станаўленню і развіццю слоўнікавага складу беларускай мовы, кваліфікаванаму апісанню асаблівасцей слоўнікавага складу асобных старабеларускіх помнікаў; пры ўкладанні «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы», гістарычных і

этымалагічных слоўнікаў славянскіх моў, гістарычных слоўнікаў асобных тэматычных груп лексікі, слоўнікаў устарэлых слоў, слоўнікаў мовы асобных твораў старабеларускай пісьменнасці. Матэрыялы слоўніка запатрабаваны пры выкладанні дысцыплін гісторыка-лінгвістычнай накіраванасці ў вышэйшых і сярэдніх навучальных установах Беларусі; пры падрыхтоўцы да выдання старажытных помнікаў і інш.; а таксама ў мерапрыемствах, накіраваных на захаванне, перадачу і папулярнасць гісторыка-культурнай спадчыны беларускага народа.

У перспектыве, як нам здаецца, мэтазгодна рыхтаваць дапаўненні (дадаткі) да «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы», у якія будзе ўключана лексіка з нядаўна ўведзеных у навуковы ўжытак старабеларускіх помнікаў – найперш тая, што не зафіксавана ў апублікаваных выпусках слоўніка.

Безумоўна, завяршэнне работы над слоўнікам, яго выданне ўмацоўваюць статус гуманітарнай навукі Беларусі на міжнародным узроўні.

Наяўнасць гістарычнага слоўніка беларускай мовы, як і слоўнікаў іншых славянскіх моў, мае значэнне для параўнальна-супастаўляльных даследаванняў па дыяхранічнай і сучаснай лексікалогіі, для апісання і кваліфікацыі вынікаў міжмоўнага і – шырэй – міжкультурнага ўзаемадзеяння і ўзаемаўплыву. Такім чынам з'яўляецца магчымым ажыццяўлення і рэалізацыі міжнародных праектаў, у тым ліку і міждысцыплінарнага зместу, якія будуць садзейнічаць умацаванню супрацоўніцтва паміж вучонымі розных краін.

СКАРАЧЭННІ

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы (1982–2017). А. М. Булыка, А. І. Жураўскі (рэд.). Мінск, вып. 1–37.

*Подано до редакції 20.04.2019 року
Прийнято до друку 18.05.2019 року*